

ДОБА ПРОСВЕЋЕНОСТИ

- просветитељство • разум • толеранција • једнакост • анализа
- индивидуализам • просвећени апсолутизам • реформе

Подсети се које су основне одлике хуманизма и ренесансе. Наведи државе које су биле апсолутистичке монархије. Објасни како су оне биле организоване.

ПРОСВЕТИТЕЉСТВО

С појавом штампарија и с развојем писмености, информације, научна открића и нове идеје више није било могуће контролисати и спречавати њихово ширење. Религиозне теме више нису биле у првом плану. Раздобље од средине 17. века до осамдесетих година 18. века названо је **добом разума** или **добом просветитељства**. У том периоду широм Европе истакнути интелектуалци, научници и уметници критиковали су постојеће ауторитете, пре свега ауторитет црквених власти. Залагали су се за реформу друштва, верску толеранцију и једнакост међу људима. Веровали су у моћ људског разума, а названи су просветитељима јер су настојали да својим учењем просвете читаво друштво.

просветити –
подићи на виши
ниво образо-
вања и културе

▲ Енглески графичар и сликар Вилијам Хогарт (1697–1764) на својим сликама на сатиричан начин приказује различите сцене из свакодневног живота. Овде исмева племиће и њихов начин живота.

ФРАНЦУСКИ ПРОСВЕТИТЕЉИ

Просветитељи у Француској били су мишљења да је потребно све научне теорије преиспитати и одвојити од црквених учења. Залагали су се за одвајање државних институција од оних верских. За њих су људски разум и свест били у првом плану. Састајали су се у салонима и расправљали о различитим проблемима у друштву. Учења просветитеља била су теоретски основ за наступајуће политичке промене.

Најпознатији француски просветитељи били су **Волтер** (1694–1778) и **Жан Жак Русо** (1712–1778). Волтер се борио за толеранцију у друштву и државне институције независне од Цркве и верске заслепљености. Био је противник републиканског уређења, залагао се за монархију у којој ће владар уз помоћ просвећене елите праведно владати.

елита – овде:
најбољи део
друштва

САЗНАЈ ВИШЕ

Волтер као младић и Марија Терезија са 11 година (слике су настале у истом периоду). Марија је касније постала аустријска царица и покушавала је на све начине да свог сина и наследника држи подаље од Волтерових идеја. Но и поред мајчиног труда, Јосиф II је био најватренији Волтеров присталица. Волтер је имао истакнуто место међу просветитељима који су били идејни покретачи Француске револуције у којој је убијена Марија Антоанета, ћерка Марије Терезије, а жена француског краља. Марија Терезија није била владарка по Волтеровим мерилима, али он је описујући њену владавину био благонаклон када је за њу рекао: „Успоставила је владавину у свим срцима приступачношћу и популарношћу коју је мало ко од њених предака поседовао; протерала је формалност и ограничења са двора..., није никад одбила да прими било кога и нико није од ње отишао незадовољан.”

Поред Волтера, значајан просветитељ био је Жан Жак Русо. Он је сматрао да су слобода и једнакост природни поредак ствари и да човек треба да се врати природи. По његовом учењу неједнакост међу људима је настала са појавом приватне имовине, а држава договором (он каже: „уговором“) који су међусобно направили. О томе говори у свом делу *Друштвени уговор*.

▲ Жан Жак Русо

▲ Версај, дворец код Париза, где је живела краљевска породица

Међу просветитељима истакнуто место су имали **енциклопедисти** – француски научници и књижевници. Они су у 18. веку састављали текстове за *Енциклопедију*, књигу у којој су, у складу са идејама просветитељства, била сакупљена сва постојећа знања из науке и уметности. Главни уредници *Енциклопедије* били су **Дени Дидро** (књижевник и филозоф) и **Д’Аламбер** (математичар, физичар и филозоф). У периоду од 1751. до 1772. године издато је укупно 28 великих свезака *Енциклопедије*. Ова књига је извршила велики утицај на учене људе у Европи и свету, ширећи идеје просветитељства: **моћ разума, толерисање мишљења других, анализу и индивидуализам**.

анализа – разлагање целине (на пример неке појаве, догађаја) на мање делове, ради бољег разумевања и проучавања

индивидуализам – правац мишљења по коме су интереси појединца важнији од интереса заједнице

▲ Дидро

▲ Д’Аламбер

ПРОСВЕЋЕНИ АПСОЛУТИЗАМ

Многи европски владари били су упознати са идејама просветитељства. Идеје толеранције примењиване су на верску трпељивост, а учињен је значајан корак на одвајању верских од државних институција. Монархе који су владали под утицајем просветитељских идеја називамо просвећеним апсолутистима, а облик владавине **просвећени апсолутизам**. Просвећени апсолутисти су прихватили идеје које су се односиле на увођење **слободе вероисповести** и **изражавања**, **слободну трговину**. Идеје које су се односиле на промене политичког система нису прихватили, због чега је у њиховим рукама и даље била неограничена власт. Изузетак је била Енглеска, где је парламент од 17. века имао све важнију улогу. Најзначајнији представници просвећеног апсолутизма били су: пруски краљ Фридрих II Велики, руска царица Катарина II, као и аустријска царица Марија Терезија и њен син Јосиф II.

▲ Монархије Европе око 1780. (приказ територије)

▲ Фридрих II

САЗНАЈ ВИШЕ

ФРИДРИХ II ВЕЛИКИ (1740–1786)

Био је пруски владар и пријатељ многих просветитеља. У свом дому угостио је Волтера и саветовао се са њим у вези са реформама које је уводио. Извршио је реформу управе и административног апарата. Одликовао се верском толеранцијом и трудио се да у својим владарским пословима прихвати идеје просветитеља. Од оца је наследио војно умеће и успешно је водио пруску војску у ратовима из којих је Пруска изашла као велика сила.

▲ Марија Терезија

САЗНАЈ ВИШЕ

МАРИЈА ТЕРЕЗИЈА (1740–1780)

Била је аустријска владарка у чијој титули су навођене многе земље које су биле под њеном влашћу. По доласку на власт водила је Рат за аустријско наслеђе, против пруског краља Фридриха Великог. Спровела је многобројне реформе у финансијама и образовању (за децу од 6 до 14 година уведено је обавезно школовање). Подстицала је развој мануфактуре, пољопривреде и трговине. Укинула је мучење затвореника и прогон „вештица”. После епидемије богиња у којој је изгубила ћерку подстицала је вакцинацију деце против ове болести. Феудалцима је забранила да самовољно одређују намете на својим поседима, како би олакшала положај кметова. Донела је законик којим је регулисано грађанско право.

ЈОСИФ II (1780–1790)

Био је син и наследник Марије Терезије. Дивио се Волтеру и осталим просветитељима. Спровео је низ реформи, али је наишао на велики отпор племства, због чега већина његових замисли није остварена. Донео је *Едикт о верској толеранцији међу хришћанским верама* и по томе је остао запамћен. Био је за укидање кметства, али своју одлуку није успео да спроведе.

▲ Јосиф II

Царски дворца у Бечу који су називали *Мали Версај* (Шенбрун) ►

САЗНАЈ ВИШЕ

КАТАРИНА II ВЕЛИКА (1762–1796)

Била је руска царица, немачког порекла. Волтер ју је назвао „Семирамида Севера”. Била је пријатељица многих просветитеља и финансијски је помагала енциклопедисте. Проширила је територију Русије, модернизовала је државу, унапредила образовање и била заштитница уметности. Током Америчке револуције стала је на страну америчких устаника у борби против Енглеске.

▲ Катарина Велика

НАУЧИЛИ СМО

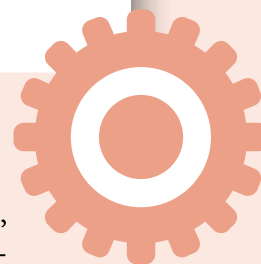
Период од средине 17. до осамдесетих година 18. века називамо доба разума или доба просветитељства. Просветитељи су истицали моћ разума, критичност, индивидуализам, научне експерименте, били су за реформе у друштву и људске слободе. Најзначајнији просветитељи били су: Волтер, Жан Жак Русо и Дидро. Нове идеје су утицале на поједине европске владаре да модернизују своје државе. Ти монарси су названи просвећеним апсолутистима, а најпознатији међу њима били су: краљ Фридрих Велики у Пруској, царица Катарина Велика у Русији, Марија Терезија и цар Јосиф II у Аустрији.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Ко су били енциклопедисти?
2. Наброј најзначајније просветитеље и објасни које су идеје они заступали.
3. Упореди апсолутизам са просвећеним апсолутизмом и наведи сличности и разлике.

ПРОЈЕКТНИ ЗАДАТАК

На часу одељењске заједнице, историје или грађанског васпитања, разговарајте о школским правилима (морате имати Правилник о понашању ученика који се користи у вашој школи). Разговарајте о одредбама и проверите да ли сте их све разумели. Да ли постоји још нешто што би, по вашем мишљењу, употпунило ова правила? Образложите своје мишљење.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Просветитељи су често у расправама проверавали и развијали своја размишљања на одређене теме. У наставку је дат текст разговора између Волтера и једног италијанског племића. Који аргументи, једног или другог, ти се не допадају? Образложи своје мишљење.

„Казанова: Под претпоставком да успеш да уништиш сујеверје, чиме ћеш га заменити?

Волтер: То ми се свиђа! Кад ослободим човечанство од свирепог чудовишта које га прождире, ти ме питаш чиме ћу га заменити.

Казанова: Сујеверје не прождире човечанство; баш напротив, оно је неопходно за живот.

Волтер: Неопходно за живот! То је ужасна клетва. Ја волим човечанство; волео бих да га видим као самог себе, слободно и срећно. Сујеверје и слобода не иду под руку. Да ли ти мислиш да ropство доприноси срећи?

Казанова: Ти, значи, желиш врховну власт народа?

Волтер: Боже сачувај! Масе морају имати краља који њима влада.

Казанова: У том случају сујеверје је неопходно, јер народ не би никад дао право обичном човеку да њиме влада...

Волтер: Ја желим суверена (владара) који влада слободним народом и који им је дужан по реципроцитету, што би требало да спречи сваки деспотизам с његове стране.

Казанова: Адисон каже да је такав владар – немогућ. Слажем се са Хобсом: између два зла човек мора да бира оно мање. Нација ослобођена од сујеверја била би нација филозофа, а филозофи не знају да слушају. Нема среће за народ који није смејден, потчињен и везан на узици.

Волтер: Страшно! И ти си део народа!...

Казанова: Твоја главна страст је љубав према човечанству. Та љубав те заслепљује. Воли човечанство, али га воли онакво какво је. Човечанство није пријемчиво за благодети којима желиш да га наградиш; од њега би само постало бедније и изопаченије...”

(Вил Дјурант, *Историја цивилизације, Русо и револуција*)

Томас Хобс
(1588–1679) –
енглески филозоф

Џозеф Адисон
(1672–1719) –
енглески писац
и политичар

АМЕРИЧКА РЕВОЛУЦИЈА

- парламент • људска права • рат за независност • Декларација о независности • устав • подела власти • законодавна власт
- извршна власт и судска власт

Како су се европске државе односиле према староседеоцима Новог света, после великих географских открића? Шта су колоније? Објасни који су део америчког континента населили Енглези.

ЕНГЛЕСКА

У Енглеској је 17. век обележен борбом између краља и парламента. Током грађанског рата убијен је краљ Чарлс I (1649) и уведена је Република. Најутицајнија личност у том периоду био је лорд протектор, Оливер Кромвел. После Кромвелове смрти успостављена је парламентарна монархија у којој су овлашћења краља била знатно ограничена. У Парламенту је **1679.** године изгласан закон ***Habeas Corpus Act***. Њиме су заштићени грађани од лишавања слободе без судске одлуке. **Извршна власт је овим законом стављена под контролу судске власти.** Други важан документ била је ***Повеља о њравима*** (1689). Овим документима људска и грађанска права била су заштићена од злоупотребе владара, а краљ је признао превласт Парламента.

▲ Краљ Чарлс I (лево) и Оливер Кромвел (десно)

▲ Зграда енглеског парламента у Лондону

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ, КУЛТУРА И НАУКА КРАЈЕМ 19. И У ПРВОЈ ДЕЦЕНИЈИ 20. ВЕКА

- здравље • аспирин • Светска изложба • Олимпијске игре
- положај жена • ар нуво • експресионизам • кубизам

Наброј најзначајнија научна открића из друге половине 19. века. Како је Друга индустријска револуција утицала на производњу и развој саобраћаја?

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ

Научна открића у другој половини 19. века утицала су на квалитет живота, стандард становништва, однос према **хигијени и здрављу**. Рендгенски зраци примењивани су у медицини, а коришћени су и нови лекови. Роберт Кох је открио бациле антракса и туберкулозе. Крајем века (1899), захваљујући хемичару Феликсу Хофману, почела је производња **аспирина**. Први су овај лек произвели у фармацеутској кући

◀ Феликс Хофман (1868–1946)

Реклама за аспирин из 1937. ▶

Бајер АГ (у почетку као прах), где је Хофман радио. Убрзо је овај лек постао доступан свима, и данас га је могуће купити у апотекама (*Бајеров аспирин*). Захваљујући напретку медицине и побољшању услова живота, у Европи је број становника био у порасту (повећавао се број преживелих новорођенчади и продужавао људски век).

Са развојем индустрије повећавао се број радника у фабрикама, који су се све снажније борили за своја права. Послодавци су почели да воде рачуна о заштити радника и условима у којима они живе и раде. Штитили су тако и своје интересе и спречавали штрајкове, које су организовали синдикати. Општине и поједини власници фабрика давали су под повољним условима градско земљиште за изградњу јефтиних, **бетонских станова** за раднике. Неки предузимачи су у томе видели прилику за зараду, градили су станове и изнајмљивали их радничким породицама. Архитекте су градиле „светле” станове са купатилима.

Већина радника је и даље живела у мрачним и влажним становима, али се по први пут појавила нада да и најсиромашнији својим радом могу да обезбеде боље услове за живот. Почела је и изградња „самачких хотела”, где су радници или раднице (постојали су одвојени објекти за мушкарце и жене) који нису имали породице могли да изнајме јефтин смештај. У таквим зградама постојала су одређена правила – закључаване су у одређено време и биле су забрањене посете.

▲ Нове стамбене зграде у Паризу почетком 20. века

Масовна производња постала је главна одлика овог периода. То је утицало и на производњу одеће. Дизајнери у фабрикама копирали су скупе моделе које су креирале и продавале модискиње у својим салонима.

Модискиња – кројачица која је имала дара и ручно израђивала нове моделе одеће, шешире, рукавице или друге модне детаље

▲ Женска и мушка мода 1900–1910. године

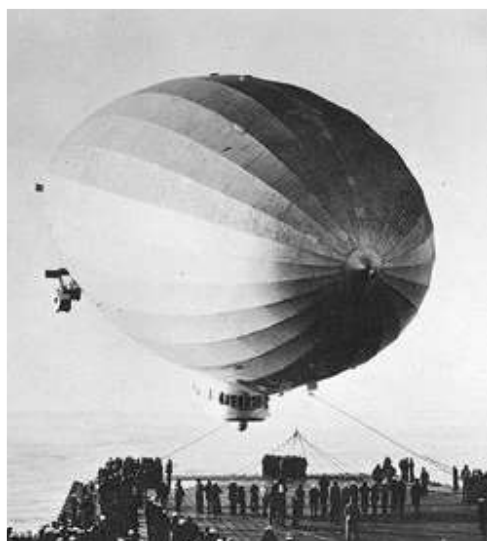

▲ Коко Шанел (Габријела Бонур Шанел 1883–1971), једна од најпознатијих креаторки женске одеће у свету, почела је каријеру 1910. у Паризу, као модискиња шешира. Постала је позната када је њене шешире почела да носи популарна позоришна глумица Габријела Дорзијат (на слици десно са „шанел” шеширом 1912).

У СУСРЕТ НОВОМ СТОЛЕЋУ

Године 1900. полетео је први цепелин. Био је дугачак 128 метара и имао је два мотора. У периоду 1909–1914. немачко аеро-удружење обавило је 1.500 летова, на којима је било 350.000 туриста. У току Великог рата (1914–1918) цепелин је коришћен за извиђање и бомбардовање непријатеља. Исте године, када је полетео цепелин, организована је јубиларна **Светска изложба у Паризу** (1900). Ова изложба требало је да представи достигнућа 19. века и прослави долазак новог века. Саграђени су посебни изложбени павиљони, који и данас привлаче многобројне туристе. За ову прилику отворена је прва линија метроа у Паризу. Посетиоци су могли да виде звучни филм, покретне степенице, инстант

супу, Дизелов мотор, макету транссибирске железнице и много других открића и производа. Србија је у свом павиљону изложила вина, тканине, храну, минерале, народне ношње и стари накит. Изум **Михаила Петровића Аласа** – хидроинтегратор (прва аналогна рачунарска машина која је радила на принципу течности) добио је златну медаљу на тој изложби. Изложбу је посетило више од педесет милиона људи. У оквиру ове велике манифестације одржане су летње **Олимпијске игре**, на којима су се **први пут такмичиле жене**.

▲ Цепелин

▲ Михаило Петровић Алас (1868–1943)

▲ Српски павиљон у Паризу изграђен је по угледу на српске средњовековне манастире

САЗНАЈ ВИШЕ

Обновљене Олимпијске игре одржане су први пут у Атини 1896. Иницијативу је дао Пјер де Кубертен, поштовалац античке историје. Све до 1900. на играма су учествовали само мушкарци. Друге модерне Олимпијске игре одржане су као једна од манифестација на Светској изложби у Паризу. Учествовале су 24 земље са 997 такмичара, међу којима су биле и 22 такмичарке. Жене су могле учествовати само у спортовима у којима није била угрожена њихова „женственост, крхост и плодност” уз поштовање „пристојности и избегавање било каквих насилних и континуираних напора”. Женским спортовима сматрају се они које су раније упражњавале жене из племићких породица: тенис, једрење, крикет, јахање и клизање. Атлетика, „краљица спортова”, била је резервисана само за мушкарце.

Тема за дебат: поделите се у две групе (у свакој групи мора бити и девојчица и дечака). Једна група ће износити аргументе у корист тога да су олимпијска правила штитила жене, а друга да су угрожавала њихова права.

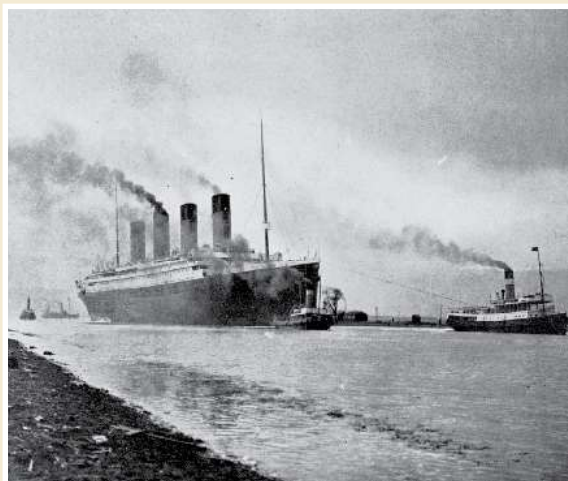

▲ Тенисерка на Олимпијским играма у Паризу (1900)

ТИТАНИК

Почетак 20. века обележила је вера у технологију и напредак. Људи су имали велика очекивања, која су пољуљана једном несрећом. Највећи прекоокеански брод који је после осам година изградње и неколико месеци припреме кренуо на прву пловидбу 1912. био је *Титаник*. При његовој изради коришћена је најнапреднија технологија, због чега је сматран непотопивим. Брод је у ноћи између 14. и 15. априла, на путу од Саутхемптона (Енглеска) до Њујорка, налетео на ледену санту. Потонуо је за два сата и четрдесет минута, носећи у смрт око 1.500 људи. Спасено је око 2.200 путника и чланова посаде. Јавност је била запрепашћена овим догађајем, а непрецизни спискови путника и чињеница да се о узроцима несреће само нагађало, још више су узнемирили савременике. Тек је 1985, када су пронађени остаци брода, урађена прецизна реконструкција несреће.

▲ *Титаник*

▲ Продавац новина које су пренеле вест о несрећи

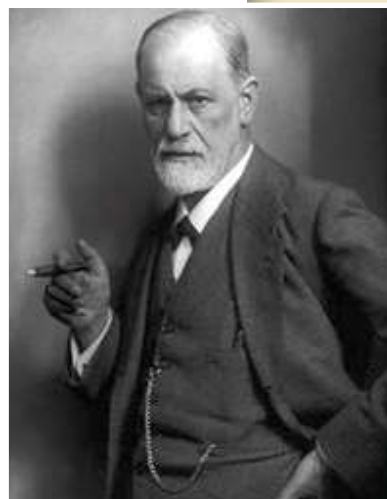
ОБРАЗОВАЊЕ И НАУКА

Промене у друштву одразиле су се и на однос према образовању деце. У многим европским земљама основно образовање је постало обавезно, а повећао се и број факултета. Посебно се развијају природне науке (физика, хемија и математика). Све више женске деце уписивано је у школе. На факултетима је било и девојака, али много мање него младића. Повећање броја писмених људи одразило се на развој штампарства и издаваштва. Књиге и новине су постале приступачне већем броју људи, а информације су се лакше преносиле.

Значајна научна и техничка открића у другој половини 19. века утицала су на побољшање квалитета живота. Двадесети век је „обећавао” веће благостање и напредак. Осим природних наука, развијала се и

психологија, која је у средиште интересовања ставила осећања и ментално здравље појединца. У таквом окружењу **Сигмунд Фројд** је развио теорију о психичком развоју човека, обраћајући пажњу на моћ несвесног. Фројдова психотерапеутска техника – **психоанализа** у почетку није прихваћена, али је у 20. веку доживела велику популарност. Идеје немачког филозофа из 19. века **Фридриха Ничеа** о „натчовеку”, иако погрешно тумачене, утицале су на поједине политичке вође у 20. веку које су пропагирале идеје о супериорним нацијама.

Научник који је обележио 20. век – **Алберт Ајнштајн** – постао је познат широј јавности 1905. године, када је објавио четири научна рада која представљају зачетак модерне физике.

▲ Сигмунд Фројд (1856–1939)

САЗНАЈ ВИШЕ

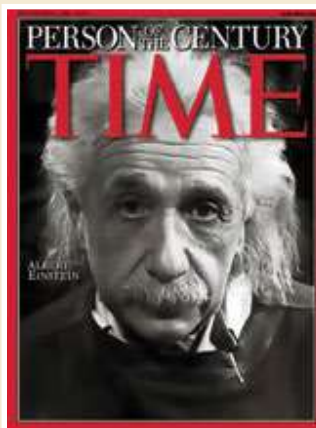
Алберт Ајнштајн (1879, Немачка – 1955, САД), физичар, творац модерне физике, допринео је напретку квантне теорије и статистичке механике. Алберт се од рођења разликовао од остале деце. Проговорио је са три године, а до девете године разговарао је само о темама које су га занимале. Родитељи су се плашили да Алберт има потешкоћа у развоју, због чега су тражили савет лекара. Избегавао је друштво вршњака, правио је играчке којима се сам играо. Није се истицао у школи, читао је књиге из кућне библиотеке. Занимале су га музика, књижевност и наука. Док је студирао у Цириху, упознао је Милеву Марић, Српкињу из Титела. Милева и Ајнштајн су имали исту страст према науци и у првим годинама заједничког живота размењивали су идеје и били једно другом велика подршка у научном раду. Развели су се 1918. Ајнштајн је 1921. добио Нобелову награду, а новац је послао Милеви, како је договорено при разводу. Познат је по теорији релативитета (1915). Захваљујући његовим открићима у Другом светском рату направљена је атомска бомба.

супериоран – надмоћан, истакнутији

▲ Милева и Алберт Ајнштајн

◀ Читаоци *Тајма* су за личност 20. века изабрали Алберта Ајнштајна, насловна страна часописа из 1999.

ар нуво – на француском, нова уметност. У Хабзбуршкој монархији и код нас позната као сецесија, у Британији је то модерни стил, у Немачкој југендстил, у Италији флорела или либерти, а Американци су овај стил у уметности касније назвали арт деко.

УМЕТНОСТ

На већ поменутој светској изложби у Паризу преовладала су уметничка дела рађена у стилу **ар нуво** (сецесија), који се појавио у задњој деценији 19. века. Уметници овог стила су желели да украсе стварност и индустријску производњу споје са уметношћу. Украшаване су безличне фасаде зграда, предмети за свакодневну употребу, намештај и сл. Карактеришу га закривљене линије и цветни украси. Иако је изгледало да ће нови стил обележити 20. век, он је у том тренутку већ достигао свој врхунац, а у првој деценији новог века појавили су се зачетници нових праваца у уметности: **футуризам**, **кубизам** и **експресионизам**. Они ће свој успон доживети у периоду између два светска рата. У великим градовима Европе – Москви, Берлину, Минхену, Бечу, Цириху и Паризу – авангардни уметници су у први план стављали своја осећања и унутрашње виђење света које су приказивали кроз уметничка дела. Зачетници кубизма били су **Жорж Брак** и **Пабло Пикасо**, а експресионизма **Едвард Мунк**, **Ернест Лудвиг Кирхнер**, **Ото Милер** и други.

▲ Тифани лампа (сецесија)

▲ Улаз у париски метро (сецесија)

▲ А. Муха, портрет жене (сецесија)

▲ Зграда у Суботици (сецесија)

авангардан – напредни, предводнички, истакнути

▲ П. Пикасо, *Госпођице из Авињона* (кубизам)

▲ Е. Мунк, *Врисак* (експресионизам)

ПОЛОЖАЈ ЖЕНА

Крајем 19. и у првој деценији 20. века постојала је свест о правима жена: постојали су женски часописи, жене су могле да похађају неке факултете, имају сопствене радње, баве се уметношћу, а у изузетним ситуацијама (само у појединим земљама и када немају мушке чланове породице) заступају себе на суду и гласају. Већина мушкараца је и даље сматрала да је женама место у кући, а најважнији посао брига о деци и породици. У великим европским градовима живео је велики број жена без имовине и породице (у неким чак 40–50% од укупне женске популације). Оне су радиле у фабрикама, као послуга или су се бавиле проституцијом. Раднице у фабрикама су се бориле за веће плате и друготрајније послове, док су се жене из имућнијих породица бориле за политичка права, економску независност и равноправност у породици. Све до Првог светског рата није постојала истинска свест о једнакости мушкараца и жена у друштву. Тек када су у току рата, због одласка мушкараца на фронт, жене из свих социјалних слојева постале главни носиоци производње, тај однос се променио. Покрет жена за изједначавање у правима са мушкарцима зове се феминистички покрет. У САД и Енглеској за чланице женских удружења користио се назив сифражеткиње, што у преводу значи „право гласа”. Њихови противници овај назив су користили у погрдном значењу.

▲ Главни штаб сифражеткиња у Кливленду 1912.

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

У продужетку текста су два одломка из дневника Милутина Велимировића, лекара из Пирота. Први текст говори о тренутку када је стигао први аутомобил у Пирот (1906), а други о једном народном веровању. Подвуците део где је описан утицај традиције на свакодневни живот и разговарајте о томе. Присетите се неког народног обичаја и покушајте да га заједно протумачите. Како су становници Пирота доживели сусрет са првим аутомобилом? Поделите се у четири гупе, две групе нека за следећи час припреме кратке скичеве по овим одломцима, а две нек нацртају стрипове. Процените колико сте били успешни у својим активностима (процењујете за сваку групу: припремљеност, ангажовање свих чланова, извођење, тј. изглед стрипа и најбоље обављен задатак).

1. Тог дана имали смо цртање. Маћенка нам је поделио моделе од картона и удубио се у преписивање нота за хор.

Тај час нам је донео смиривање од многих узбуђења. Неки су цртали, неки су гледали кроз прозоре и зевали, чуло се шуштање хартије, а из последње клупе шапатам су се препирала двојица, играјући мице кукурузним зрнима.

– Леле, деца, кола без коњи пројдоше! – разлегао се снажно нечији узбуђени глас.

– Шта је то?! Ко је то викнуо? – тргао се Маћенка устајући.

– Господине, кола без коњи пројдоше! – поновио је узбуђено исти ученик, а неки су додали: – Истина, богами!

Узбуђење је било велико. Рад није могао да се настави. По свршеном часу цео разред журно се упутио „Националу”, где је већ било окупљено доста народа. Тамо су у дворишту стајала та необична „кола без коњи”, први аутомобил који је прошао кроз Пирот. Били су то странци, чини ми се Енглези, који су путовали за Турску. Готово цела гимназија дошла је да види то чудо од кола, а сутрадан се у школи само о томе причало.

2. Према народном веровању – сујеверју, Чумина чесма имала је извесну лековиту моћ и то не само по својој води. Прост народ је веровао да се на тој чесми некад умивала „Чума”, која још и сад понекад долази тамо рано ујутру.

Некад је стварно у Пироту владала куга (чума) од које је помрло много народа. Тај помор је према народном веровању учинила једна врло лепа млада жена – вила Чума, која је много волела чистоћу, а страшно мрзела прљавштину. Она се свако јутро умивала на тој чесми, а ноћу је обилазила куће у граду. Тамо где је нашла све уредно и чисто, она не би дирала никог, а где је наилазила на неред и нечистоћу, учинила би помор међу укућанима...

То народно сујеверје, везано за Чуму и болест, и поред своје бесмислености имало је и нечег емпиријски тачног и позитивног, јер је признавало чистоћу као заштиту од болести – чуме.

Доцније сам имао прилике да видим да су куће у Пироту веома чисте. Чак и у оним сиромашним, са подовима од цигле или земље, владала је унутра савршена чистоћа.

емпиријски

– заснован на научним чињеницама које су прикупљене искуственим посматрањем

НАУЧИЛИ СМО

Развитак технологије и производње doveo je do poboljšanja uslova za život i povećanja životnog standarda. Krajem 19. i u prvoj deceniji 20. veka sumirali su se doгађаји из столећа које се завршавало и са великим очекивањима правили су се планови за будућност. У психологији и уметности истицани су субјективно виђење света и индивидуалне потребе појединца.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Када су се жене први пут такмичиле на Олимпијским играма?
2. Како је повећање стандарда утицало на свакодневни живот радника?
3. Које су основне разлика између сецесије и експресионизма?
4. Објасни какав је био положај жена у друштву почетком 20. века.

БАЛКАНСКИ РАТОВИ 1912–1913.

- Балкански савез • Лондонски мировни уговор • стварање Албаније
- мир у Букурешту

Који су војнополитички савези формиран крајем 19. и почетком 20. века? Наведи које су области Балкана остале под Турцима после Берлинског конгреса. Понови у чему је значај и шта су најважније одлуке Берлинског конгреса. Објасни утицај италијанско-турског рата на балканске народе.

СТВАРАЊЕ БАЛКАНСКОГ САВЕЗА (1912)

У Турској је 1908. избила Младотурска револуција. Група официра, која је извршила преврат, окупила је противнике збаченог султана, како би извршили реформе за опоравак царства. Донет је устав, изабран је нови султан и враћена је скупштина. Мада је проглашена равноправност свих вера, у пракси то није спровођено. Почео је терор хришћанског становништва, пошто се оно сматрало једним од узрока нестабилности у држави. Укинута им је црквена аутономија, а хришћанске школе су стављене под контролу турских власти. Хришћани који су живели у Старој Србији, Македонији, Епиру и Тесалији, протеривани су и убијани, а у те области досељавани су муслимани. Циљ је био да се угуше национални покрети и створи јака османска држава. Аустроугарска је искористила преврат у Турској да изврши анексију Босне и Херцеговине. Желела је да прошири свој утицај и на остале балканске земље, како би обезбедила продор на Исток. У Србији и осталим балканским државама расло је незадовољство и потреба да се ослободе преостале територије на којима су живели хришћани у Османском царству. У том циљу су балканске земље занемариле међусобне несугласице и отпочеле преговоре о стварању савеза. Прво је склопљен савез између Србије и Бугарске (1912). Савезу су се исте године придружиле Грчка и Црна Гора. Тако је настао Балкански савез. Споразум је садржао део о војној сарадњи (усклађивању војних формација приликом дејстава) и део који се односио на поделу територија.

▲ Чланице Балканског савеза (заставе држава и портрети владара): Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка

▲ Бугарски постер који симболизује Балкански савез

▲ Грчка литографија са датумом 5. октобра 1912 (три дана пре почетка рата)

ПРВИ БАЛКАНСКИ РАТ (1912–1913)

После формирања Балканског савеза, Србија, Црна Гора, Грчка и Бугарска отпочеле су припреме за рат. Велике силе, а пре свега Аустроугарска и Русија (иако је подржала стварање Балканског савеза), биле су против рата. Више им је одговарала слаба Турска, него поново отварање питања о подели турских територија. Балканске државе су сматрале да треба да искористе повољан тренутак пошто је Османско царство било ослабљено унутрашњим немирима (Младотурска револуција 1908.) и италијанско-турским ратом (1911–1912).

Црна Гора је **8. октобра 1912.** објавила рат Турској. Ускоро су јој се придружиле и остале државе из савеза. Српска војска је кренула у три правца: према Македонији, Косову и Метохији и Рашкој области. Српски престолонаследник **Александар Карађорђевић** је командовао **Првом армијом**, која је 22–24. октобра код **Куманова** однела велику победу над турском војском. После Кумановске битке, начелник штаба Врховне команде Радомир Путник добио је чин војводе. Срби су ушли у **Приштину** и **Скопље**, заузели су **Прилеп**, а средином новембра **Битољ**. Битка за Битољ вођена је 16–19. новембра 1912.

▲ Мобилизација војске

▲ Спомен-обележје Зебрњак на месту где се одиграла Кумановска битка (данашњи изглед)

▲ Први балкански рат (приказ територије)

Бугарска је успешно ратовала у Тракији, али није успела да освоји Једрене. Грци су били успешни и на копну (у Епиру) и на мору – у неколико поморских битака поразили су турску морнарицу. Црногорска војска је опседала Скадар, где јој се придружио део српске војске који је прошао кроз Албанију.

Турска је трпела поразе на свим фронтovima због чега је закључила примирје са Бугарском, Србијом и Црном Гором. Неколико месеци примирја Турска је искористила да консолидује своју војску, али наставак рата донео јој је нове поразе. Бугари и Срби су освојили Једрене, црногорска војска Скадар, а Грци су освојили Јањину.

У мају 1913. посредовањем великих сила – Аустроугарске, Немачке, Француске, Велике Британије и Италије – потписан је мир у Лондону. Турска је морала да препусти балканским савезницама све територије западно од линије Енос–Мидија, егејску и црноморску обалу, острва у Егејском мору, укључујући и Крит. Аустроугарска је инсистирала на стварању Албаније, што је пореметило договор које су имале балканске земље пре рата о подели територије. Србија није добила излаз на море, али је проширила територију. **Лондонски мировни уговор**, уместо да оконча сукобе на Балкану, појачао је нетрпељивости међу чланицама савеза, највише Бугарске и Србије, што је довело до новог балканског рата.

▲ Српски војници код Једрена (1913) у тренуцима предаха

▲ Црногорска војска код Скадра

ДРУГИ БАЛКАНСКИ РАТ (1913)

Стварање Албаније пореметило је планове балканских савезника око поделе територија. Србија, која је ослободила већи део Старе Србије и део Македоније, остала је без излаза на Јадранско море, због чега није хтела да препусти део ослобођених територија Бугарској, како је раније било договорено. Србији је требало да припадну предели северозападно од линије Крива Паланка–Охрид, а Бугарској југоисточно од те линије. Бугарска је одлучила да те територије преузме силом. Други балкански рат је трајао од 29. јуна до 10. августа 1913. Бугарска је без објаве рата напала Србију на реци Брегалници 29. јуна, а следећег дана извршен је напад бугарске војске на грчке снаге код Солуна. Код Брегалнице су Бугари доживели пораз. Србија и Грчка су објавиле рат Бугарској, а придружиле су им се Црна Гора, Румунија и Турска. Бугарска је убрзо била приморана да пристане на примирје. Мир је потписан у **Букурешту** 10. августа 1913. Грчка и Србија су поделиле Македонију, Румунија је проширила своју територију на рачун Бугарске (добила је Добруџу), Турска је поново загосподарила источном Тракијом и градом Једреном. Србија и Црна Гора су ослободиле и поделиле Рашку област и Метохију, чиме су добиле заједничку границу.

▲ Други балкански рат (приказ територије)

◀ Брегалничка битка:
војници у рову;
погинули бугарски војници;
два српска војника

Милунка Савић је рођена 1890. или 1892. године у селу Копривници код Јошаничке Бање. Била је најстарије дете у породици, имала је две млађе сестре и брата. После објављивања Указа о мобилизацији 1912. преобукла се у мушку одећу и отпутовала у Београд. Пријавила се као добровољац под именом Милун Савић. Учествовала је у Првом балканском рату при опсади Скадра. Током Другог балканског рата рањена је у Брегалничкој бици. У болници су схватили да је рањеник прерушена девојка. У Првом светском рату постала је позната по својој храбрости и највишим одликовањима које је једна жена добила у борби: Орден Карађорђевог звезда, француску Легију части (два пута), Ратни крст са златном палмом и британски Орден реда Св. Михаила и Св. Георгија.

▲ Милунка Савић у војној униформи (обучена као мушкарац и као жена)

▲ Родна кућа Милунке Савић

ИСТОРИЈСКИ ИЗВОР

Писмо Ипократиса Папаваслијуа које је написао супрузи Александри 23. јуна 1913. док је био на фронту као грчки војник (*Историјска чишанка 3, Балкански райови, Настава модерне историје Југоисточне Европе, додатни наставни материјал, ЦДРСЕЕ, Београд 2005, стр. 82*):

„Драга моја жено,

У рату у Турској писао сам ти из турских села. Сад, у рату у Бугарској, пишем ти из бугарских села. Писао сам ти пре два дана, љубави моја, одмах после битке код Килкиса – после велике победе. У Килкису... било је тајно скровиште бугарских герилаца, комита. После борбе су га запалили. Био је то величанствен призор. Горео је два дана. Становници, све Бугари, већ су га били напустили. Наша војска стално напредује, у трку, прогонећи помамљене Бугаре који беже као зечеви, ни коговићи. Беже пребрзо за нас, али ми ћемо их похватати. Негде морају да се зауставе. Драга, не можеш да замислиш слике из овог рата. Где год да дођемо, затичемо очај и беду. Турци, који су изгледа много трпели под Бугарима, сад се свете палећи њихова села и све у њима. На видику нам је увек неко село које гори. Бугари су побегли. Нема више Бугара у Македонији. Чудовишта су отишла заувек. Треба да видиш какве су кукавице. Људи које заробљавамо тресу се од страха.

Толико сам срећан што нас је овај рат заувек ослободио тих силеција, што нам је омогућио да упознамо једни друге, што смо успели да им скинемо лављу кожу и разоткријемо их, њих који су само својом дрскошћу преварили овај смешни, глупи свет да их сматра Прусима Истока! Незадовољни оним што имају, ти преваранти су хтели да отму и део од својих савезника, оних који су им помогли у освајањима и без којих би одавно нестали под Турцима. Сад ће изгубити све што су имали. То су заслужили. Они су живи пример за бајку о псу и месу. Увек те осећам поред себе, тебе и нашу драгу децу. Жудим за тобом, али теши ме победа јер она значи да нећемо још дуго бити растављени. Не верујем да ће рат трајати дуже од две недеље.

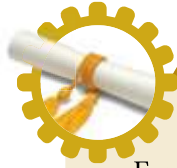
Шта сад Евгениос каже о Бугарима којима се толико дивио?

Воли те твој муж.”

У ком рату је учествовао овај војник? Издвој реченице које потврђују твој одговор. Шта аутор писма мисли о Бугарима, а шта о Турцима? Који део се односи на Србе, иако се они не помињу именом? Како се осећао овај војник (каква осећања има према породици, а како доживљава рат)? Разговарајте у одељењу о томе да ли је могуће волети, а неколико месеци касније мрзети цео један народ? Образложи свој одговор. Обратите пажњу на цивилно становништво (жене, децу, старе и болесне људе). Да ли су они криви за политичке одлуке руководства државе? Објасни свој став.

герилци – војници који су организовани у мале, лако покретљиве јединице; користе препаде, саботаже и заседе да би ослабили своје непријатеље

комите – одметници, бунтовници, али и борци за слободу, добровољци

НАУЧИЛИ СМО

Балкански савез су 1912. године формирале: Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка. Циљ савеза био је ослобођење преосталих територија на Балкану од турске власти. У периоду 1912–1913. вођена су два балканска рата. У првом су чланице савеза поразиле Турску и потиснуле је са Балканског полуострва. На основу Лондонског мировног уговора створена је нова држава на Балкану – Албанија. У Другом балканском рату чланице савеза су се сукобиле због поделе територија. Бугарска је напала Србију и Грчку, а на њихову страну су стале: Црна Гора, Румунија и Турска. Бугарска је поражена и морала је да се одрекне већег дела територија које је добила у Првом балканском рату.

ПИТАЊА И ЗАДАЦИ

1. Наведи узроке који су довели до балканских ратова.
2. Наброј чланице Балканског савеза.
3. Које су последице балканских ратова?
4. Објасни улогу великих сила у балканским ратовима?

ПРВИ СВЕТСКИ РАТ ИЛИ ВЕЛИКИ РАТ (1914–1918)

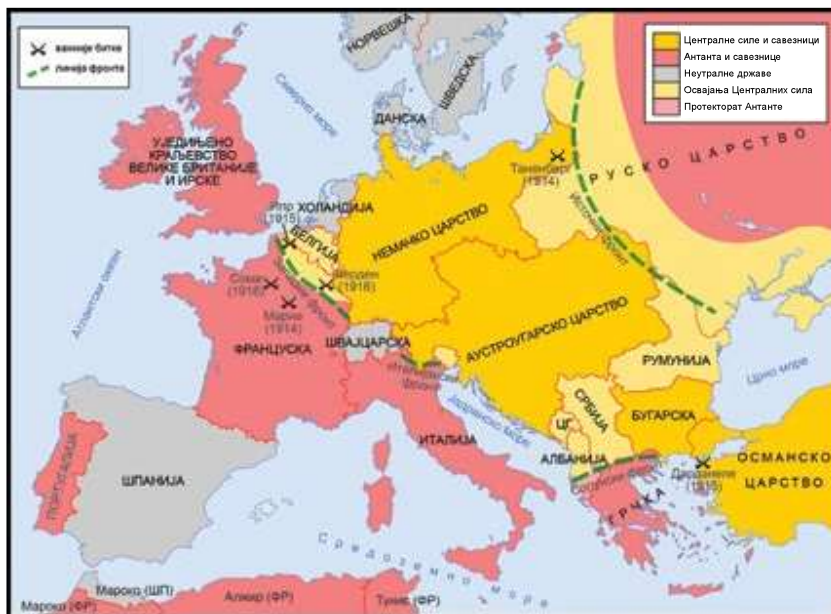
- Млада Босна • Сарајевски атентат • рововски рат
- Лондонски споразум • Солунски фронт • Версајски уговор

Наведи чланице Антанте и Централних сила. Који су узроци настанка ова два војнополитичка савеза? Шта знаш о Анексионој кризи? Због чега су вођени балкански ратови?

УЗРОЦИ РАТА

Први светски или Велики рат (1914–1918) био је највећи ратни сукоб у дотадашњој историји. Водио се између држава груписаних око два велика војнополитичка савеза, Антанте и Централних сила. У рату је учествовало око седамдесет милиона војника, погинуло је више од петнаест милиона људи, а рањено око двадесет милиона. Рат се водио на четири фронта: **Западном, Источном, Италијанском и Балканском** (касније Солунском). Силама Антанте прикључиле су се: **Србија, Црна Гора, Јапан, Грчка, Румунија и САД**. Италија је у првој години рата остала неутрална, а 1915. се придружила Антанти. Аустроугарска и Немачка су на своју страну придобиле **Османско царство и Бугарску**.

◀ Први светски рат (приказ територије)